

מי יכול להסמיך ומי היו המסמיכים בזמן הסנהדרין

אשרי וסמכויות

כבר הבאנו למעלה דברי הרמב"ם שאין יכול להסמיך אלא מי שהוא סמוך, ושרק כל החכמים שבא"י יחד יכולים למנות דיינים ולסמוך אותם אעפ"י שהם בעצמם אינם סמוכים. ועל סדר הסמיכה כותב הרמב"ם: בראשונה היה כל מי שנסמך סומך לתלמידיו וחכמים חלקו כבוד להלל הזקן (יש גירסא: לביתו של הלל, ראה הגהות ברמב"ם הוצאת שולזינגר), והתקינו שלא יהא אדם נסמך אלא ברשות הנשיא, ושלא יהא הנשיא סומך אלא אם כן היה אב"ד עמו, ושלא יהא בית אב"ד סומך אלא אם כן היה הנשיא עמו, אבל שאר החבורה יש לכל אחד מהם לסמוך ברשות הנשיא, והוא שיהיו שנים עמו שאין סמיכה פחות מג' (הלכות סנהדרין פ"ד ה"ה). כבר העירו הרדב"ז והלחם משנה כי מקור דברי הרמב"ם הוא בירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב. וזה לשון הירושלמי: א"ר בא בראשונה היה כל אחד ואחד ממנה תלמידיו כגון ריב"ז מינה את ר' אלעזר ור' יהושע, ור"י את ר' עקיבא, ור' עקיבא את ר' מאיר ור' שמעון וכו'. חזרו וחלקו כבוד לבית הזה. אמרו בית דין שמינה שלא מדעת הנשיא אין מינויו מינוי ונשיא שמינה שלא לדעת ב"ד מינויו מינוי. חזרו והתקינו שלא יהא ב"ד ממנין אלא לדעת הנשיא ושלא יהא הנשיא ממנה אלא מדעת ב"ד.

והנה כבר העיר הרידב"ז שלהרמב"ם היתה גירסא אחרת בירושלמי: אבל בין דין במקום ב"ד ג'. ועיין שם ברדב"ז שנדחק שם לכאור דברי הרמב"ם על שאר החכמים והעלה לבסוף שספק הוא אם יצא דין זה להרמב"ם מהירושלמי. בלחם משנה העיר: "בירושלמי אין כתוב כמו שכתב כאן רבנו, אלא ענין דומה לו". הקושי ברמב"ם הוא, שלפיו יש יפוי כח לאחד מן החבורה יותר משיש לנשיא ולאב"ד, שנשיא ואב"ד אינם יכולים לסמוך אלא אם הם שניהם יחד, ואילו אחד מן החבורה יכול לסמוך אם נמל רשות מן הנשיא, ומשמע שאינו צריך ליטול רשות גם מהאב"ד. וזה פלא גדול, שהנשיא בעצמו אינו יכול לתת רשות זו לאחד מן החבורה. לכאורה אפשר לומר שהרמב"ם נתכוון לומר, שהנשיא והאב"ד יכולים לסמוך אף בלא צירוף שלישי, ואולם אחד מן החבורה אינו יכול לסמוך אלא אם כן יהיו שנים עמו. ונראה שכן מפרש באמת הרדב"ז, אלא שדבריו אינם מבוררים. אלא שפירוש זה מלבד שהוא בנגוד להלכה הדורשת שלשה (סנהדרין י"ג ע"ב), אינו במשמעות לשונו של הרמב"ם. ובעל "קרבן העדה" מוסיף לתמוה והרי ריב"ז וכן ר"י כן בבא סמכו מבלי שהיה הנשיא עמהם. ועל יסוד תמיה זו היא מסיק שרק את הנשיא והאב"ד הגבילו שלא יהיו רשאים לסוך לבדו, אבל את כחו של אחד מן החבורה לא הגבילו. אולם זוהי כמו שאמרנו חידה סתומה שאין לה ביאור.

והרב ר' ישראל פורת בספרו הנ"ל משער שהנשיא שהוגבל זכותו במינוי חכמים הי' ר' שמעון בן גמליאל השני אביו של רבי. רשב"ג לא נסמך לפי דעת הנ"ל לא ע"י אביו ולא ע"י שאר החכמים הסמוכים, אלא נתמנה לנשיא בשביל זכות הירושה של המשפחה שבקרבה עברה הנשיאות מדור לדור. בו בזמן עמדו שלשה מועמדים למשרה גבוהה זו, רשב"ג, ר' נתן בנם של ראשי גולה בבבל ומצאצאי בית דוד, ואחד מבני

ג. אין הג"ה זו מוכרחת. האב"ד הוא במקום ב"ד כמו שאמרו בסנהדרין ט"ז ע"ב בניהו בין יהודע זה סנהדרין, ופירש"י שהוא הי' המופלא שבסנהדרין. וכן ביומא ע"א במשנה אין נשאלין אלא למלך ולאב"ד ובגמ' ע"ג ע"ב יליף מוכל העדה זו סנהדרין הרי שסנהדרין ואב"ד הוא דבר אחד, שהוא המדבר בשם הסנהדרין.

החבורה של החכמים הסמוכים. ומתוך שרצו לחלוק כבוד לבית דוד מינו את רשב"ג לנשיא ואת ר' נתן לאב"ד. אולם החכמים הרגישו צורך לחלוק כבוד גם לאחד מחמשת החכמים שנשמכו על ידי ר' יהודה בן נבא שבתוכם היה גם ר' מאיר (סנהדרין י"א ע"א), לתכלית זו יצרו משרה חדשה של "חכם" ומסרוה לר' מאיר שנשמך על ידי ר' יהודה בן בבא ואח"כ ע"י ר' עקיבא (סנהדרין הנ"ל וכן בירושלמי שם). ומחמת שהעניקו לנשיא כבוד יותר מלהאב"ד והחכם (הוריות י"ד ע"ב) פרצה מחלוקת בין החכמים. לר' מאיר סילקו ור' נתן חזר והשלים עם הנשיא. ב"עשית השלום" חזרו ותקנו לחלוק כבוד לאב"ד ולנשיא במדה שווה, שהנשיא לא ימנה אלא אם היה אב"ד עמו ושלא יהיה אב"ד ממנה אלא אם כן הנשיא עמו. בהשערותיו זו שבימי רשב"ג נוצרה ביכנה משרה חדשה של "חכם" כבר קדמהו רז"פ בדרכי המשנה (עיי"ש בערך ר"מ), אולם סברתו שהשוו מעלת האב"ד למעלת הנשיא כדי לחלוק כבוד לבית הזה כלומר לבית דוד - לא נראית לנו. דומני שהרב הנכבד שכח לפי שעה שהביטוי "חזרו וחלקו כבוד לבית הזה" מוסב על המאמר המדבר מהעלאת זכות הנשיא להיות ממנה שלא לדעת ב"ד, בעוד שהמאמר "חזרו והתקינו שלא יהא ב"ד ממנים וכו'" מרמז על קיפוח הזכות של הנשיא ולא על העלאת כבודו של האב"ד מחמת השתייכותו לבית זה. אלא שיתכן שבשביל המתיחות ששררה בתחילה בין הנשיא ובין האב"ד התקינו תקנה זו כדי להשכין שלום ביניהם ולהמתיק את המרירות שנתעוררה לרגל עודף כבוד שהעניקו לנשיא. (כשהנשיא נכנס כל העם עומדים ואין יושבים עד שאומר להם שבו, וכשאב"ד נכנס וכו' - הוריות י"ג ותוספתא סנהדרין פ"ז).

ברם סברתו שהעדיפו חבורת החכמים הסמוכים על רשב"ג הנשיא שלא היה סמוך כביכול אינה מתקבלת כלל. כדי לצאת מן הקושי יש אולי להגיה בלשון הרמב"ם, וצ"ל: וכן במקום אבל. וכוונת הרמב"ם שלא דווקא הנשיא והאב"ד אלא כל אחד מן החכמים רשאי היה להסמך, ובלבד שימול רשות מן הנשיא. ומה שכתב הרמב"ם: "והוא שיהיו שנים עמו" מוסב גם על הנשיא. או שמא היה זכות לנשיא להסמך יחידי? בגמרא סנהדרין י"ג ע"ב מרחו ולא מצאו סמך להלכה שאין סמיכה אלא בשלשה, אפשר שזו היתה אחת מתקנות סנהדרין. ותקנה זו לא חלה אלא על שאר החכמים הסמוכים, אבל לנשיא נתנו זכות מיוחדת. שהנשיא דומה למלך, והמלך רשאי לסמוך יחידי כמו שמצינו ביהושפט מלך יהודה, שהעמיד שופטים בכל הארץ (דברי הימים ב, לט), וכדרך שעשה עזרא הסופר עפ"י רשיון ארתחשסתא מלך פרס (עזרא ז, כח). ועיין הוריות דף ג' ע"ב שאמר רבי מה אני בשעיר, מכלל שנשיא דומה למלך. ויש לומר עוד שהנשיא היה ממנה דיינים בפועל, בעוד שהחכם הסמוך יכול היה לתת להנסמך את התואר "חכם" או "זקן" (Senator ברומית), אבל מינוי בפועל לא היה קשור בתואר זה, מי שנשמך שלא על ידי נשיא זכאי היה להיות מועמד למשרת הדיינות אבל המינוי בפועל היה זכותו של הנשיא, וזהו היתה עדיפותו של הנשיא כלפי שאר החכמים.

ואולם זה למעלה מכל ספק כי המאמר של ר' בא בירושלמי מציין ג' תקופות בזכות המינוי או הסמיכה. בראשונה ניתן חופש גמור לכל אחד מחברי הסנהדרין ולכל חכם

ד. אין זה ברור. אפשר שמשרה זו היתה נהוגה כבר בימי הבית, אלא שאז היה נקרא מופלא שבסנהדרין. אולם ענין ה"מופלא שבסנהדרין" לא נתברר טיבו, וכבר נחלקו בזה רבותינו הראשונים (עיי' סנהדרין ט"ז ע"ב). והאריך בזה הר"ל גינצבורג בפירושים וחידושים בירושלמי ח"ג צד 212 עיי"ש. והענין עודנו צריך ברור שלא כאן מקומו.

סמוך להסמך את תלמידיו; אח"כ נמסרה הזכות הזאת לנשיא בלבד, ואח"כ חזרו ותקנו שאין הנשיא ממנה אלא מדעת ב"ד, כלומר הגבילו את סמכותו של הנשיא ונטלו ממנו זכותו הקודמת. את התקנה הראשונה הנמיק ר' בא בזה שרצו לחלוק בכבוד לבית הזה, כלומר לביתו של הלל (כגידסת הרמב"ם המובאה לעיל), אשר כל הנשיאים היו מצאצאיו. אולם לתקנה האחרונה, הגבלת זכויותיו של הנשיא לא ניתן שום נימוק, בוודאי שקרה כאן איזה מאורע חשוב שגרם להגבלה זו של זכויות הנשיא. וכן אנו למדים ממאמר ירושלמי זה, שמכיל בלא ספק מסורה היסטורית בטוחה. שבזמן ידוע היתה התלבטות בין הנשיא ובין חברי הסנהדרין על זכויות הנשיא ומעמדו בתוך הסנהדרין. הסנהדרין סירבה לתת לנשיא זכויות מיוחדת, אלא דרשה שיהא הנשיא זקוק להמלך בסנהדרין ולבקש הסכמתה. לפנינו מחלוקת קונסטיטוציונית לכל הלכותיה. "שלטון יחידי או נציגות דימוקרטית בלבד". ההתלבטות הזאת בין הנשיא והסנהדרין באה לידי ביטוי במאבק על זכות המינוי, אם זכות זו מסורה לנשיא או לסנהדרין, ובסוף נתפשרו וקבעו שזכות הזאת מסורה לשניהם בשותפות. וכאן השאלה: מתי חל שינוי זה בכיון צמצום של השלטון הנשיא, ומה גרם לשינוי זה ומי היה הנשיא שקפחו את זכויותיו ומנעו ממנו את הכבוד שחולק קודם לכך לבית הזה? שאלה זו נעוצה בשאלה אחרת שיש להקדימה ולבקש לה פתרון: ר' בא בירושלמי מספר, כי בראשונה היה כל אחד ואחד ממנה את תלמידיו וכו' - לאיזה תקופה נתכוון ר' בא? ברור כי לא נתכוון לתקופה שלפני החורבן, כי בזמן הבית היתה זכות המינוי מסורה רק לסנהדרין, וזו משנה מפורשת בסנהדרין פ"ד משנה ג' וד'. המשנה אומרת: סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה וכו' היו צריכין לסמוך סומכין מן הראשונה. הרי שהסנהדרין היו בוחרים לאחד מן החכמים שישבו לפניהם בשורה הראשונה וסומכין אותו, כלומר העלוהו לדרגה של חבר הסנהדרין. וזה הי' רק כשנתפנה מקום בסנהדרין ע"י מיתתו של אחד מחבריה. כפי הנראה היתה סמיכה זו בהנחת היד על ראש הנסמך. זהו המקום היחידי במשנה שבו בא השם סומך לשם שימוש. לא כן במקומות המאוחרים מזמן שלאחר החורבן, שם בא ברגיל המונח "מינוי" כפי שראינו למעלה.

בנוגע למינוי הדיינים בשאר ערי ישראל מספר לנו התנא ר' יוסי בן חלפתא (בעל סדר עולם) בברייתא המובאה בסנהדרין פ"ח ע"ב ובתוספתא סנהדרין פ"ז: ב"ד של שבעים ואחד הי' יושבים בלשכת הגזית משם כותבין ושולחין לכל המקומות כל מי שהוא חכם ושפל ברך ודעת הבריות נוחה הימנו יהא דין בעירו. משנעשה דין בעירו (תוספתא) מעלין ומושיבין אותו בחיל ומשם מעלין אותו לעזרה ואח"כ מושיבין אותו בלשכת הגזית. (ראה נוסח הברייתא בירושלמי סנהדרין פ"א ה"ד ורמב"ם סנהדרין פ"ב ה"ח, שיש כאן שינויים בנוסחאות). בברייתא זו אנו למדים שמינוי הדיינים בשאר ערי ישראל נעשה ע"י הסנהדרין ולא היו מזמינים אותו לבוא לירושלים בכדי לסומכו, אלא היו ממנים אותו ע"י מכתבים. ואפשר שמסרו את עצם המינוי לשלטון העדה, אלא שהסנהדרין זרזה אותו לכך. כמו כן אנו רואים כי במשרת הדיינות היו דרגות דרגות זו למעלה מזו.

ה. ר"ל גינזבורג בפירושים וחידושים ח"ג סובר כי המלה "סומך" היא מלשון ארמי ומשמעותה השלמת המנין החסר. ואין דבריו נראים. ומי הזקיקו לכך? וכי יודע הוא ברור כי לא היתה הסמיכה בהנחת היד כדרך שעשה משה ליהושע? וכבר דיברתי ע"ז בפרק שני בארוכה.

בתחילה נעשה דיון בעירו, ואח"כ נתעלה לישב בבי"ד של עזרה ואח"כ יכול היה לזכות למעלה העליונה, להיות חבר בסנהדרין.

עכ"פ עלה מן הברייתא כי המינוי או הסמיכה היתה מרוכזת בידי הסנהדרין ולא היתה איפוא אפשרות לחכמים יחידים לסמוך את תלמידיהם. הסנהדרין בתור המוסד הלאומי העליון, ריכזה בידה את הפיקוח על השיפוט ועל ההוראה בישראל ולא הרשתה לחכם יחיד להפקיע מידה את הזכות של מינוי הדיינים. דבר זה למדים אנו ממשניות הראשונות של מסכת סנהדרין (אין עושין סנהדראות לשבטים אלא עפ"י בי"ד של ע"א). ה"בראשונה" של ר' בא מוסב איפוא על התקופה שבימי החורבן ושלאחריו. הנשיא האחרון של זמן הבית, ר' שמעון בן ר' גמליאל הזקן נהרג, לפי עדותו של רש"ג באגרתו, במלחמה, ע"י השלטון הרומי או על ידי הקנאים, חכמי ישראל נתפזרו לכל רוחות השמים והסנהדרין בוטלה מאלית. הנשיאות דוכאה כחזקת היד על ידי הרומאים שחמתם בערה בהם על הנשיא האחרון שידו היתה כמרד הגדול נגד מלכות רומי, כפי תיאורו של יוסיפוס ב"מלחמות". ברור שהשלטון הרומי ביקש להכריז את צאצאי הנשיא "המורד" הזה. בכל אופן מנעתם מלעמוד בראש האומה שנכבשה על ידם. ובודאי שאין להעלות כלל על הדעת שלאחר יציאת ריב"ז מירושלים והתפייסותו עם אספסינוס נהפך לב הרומאים האכזרים עליהם לתת רשות להקמת הנשיאות מחדש. ריב"ז אמנם ביקש מאספסינוס: תן לי יבנה וחכמיה ושושילתא דר' גמליאל (גיטין נ"ו ע"ב), ואספסינוס שנמנה אליו חסד בגלל כניעתו מילא בקשתו. אבל בודאי שלא חשב הכובש הרומאי אביר הלב על חידוש הסנהדרין ועל הקמת הנשיאות. בקשת ריב"ז היתה צנועה מאוד. הוא הסתפק בבקשת "חנינה" לחכמים ומשפחת ר' גמליאל שלא יצאו להריגה (ראה תענית ר' ע"א). התלמוד בגיטין מלמד זכות על התנהגותו זו של ריב"ז כי מפקחות מעשית לא שאל "דברים גדולים" שאין סיכוי למילואם ובקשה מופרזת יכולה היתה לסכן את הצלחת מלואה. זהירות זו באה לידי ביטוי בסיפור המובא באבות דר' נתן פ"ד, שם נאמר: כי אספסינוס אמר לו: את הוא ריב"ז, שאל מה אתן לך. אמר לו איני מבקש ממך אלא יבנה, אלך ואשנה בה לתלמידי ואקבע בה (בית) תפילה ואעשה בה כל מצות האמורות בתורה. א"ל לך וכל מה שאתה רוצה לעשות עשה. הרי שריב"ז לא ביקש אלא בקשה צנועה מאוד: רשיון לכוון לו בית מדרש ובית תפילה. העריץ הרומאי בוודאי שחק בלבו לתמימות של החכם הזקן שלא ידע לבקש אלא שתתן לו רשות להקמת בית מדרש קטן בעיר קטנה. אלא שבית המדרש הזה נתגדל והתפתח הודות לעוורונם של עריצי רומי, למרכז גדול שאליו נתקבצו כל חכמי ישראל, ובבית המדרש קטן זה נבנה היסוד לסנהדרין של יבנה שהוכר מטעם האומה וחכמיה כיורשתה של הסנהדרין הגדולה בירושלים. וכך התכוננה, בחכמתו מרחיקה הראות של ריב"ז, בחשאי ובצנעה ממשלה לאומית רוחנית איתנה, שהיקף השפעתה הלך וגדל מעל גבולי רומי שרת העמים... לממשלה זו לא ניתן תוקף חוקי מדיני מטעם מלכות רומא הרשעה, לעומת זה ניתן לה תוקף גמור ואבסולוטי על ידי ההלכה שדרשה במדרש התורה: ובאת - לרבות בית דין שביבנה. (ספרי סנהדרין פ"י קנ"ז, וירושלמי סנהדרין פ"א ה"ד). אישור זה מצד חכמי התורה תוקפו היה גדול יותר מן הכח העריץ של הממשלה הרומאית. וראינו שבמשך הזמן נכנעה הממשלה לרצון העם, ולכל הפחות לא קמה בה רוח ללחום נגד מלכות הרוח העברית...

אולם בכאן אנו נתקלים בקושי גדול מבחינת העיון ההיסטורי. המאמר הירושלמי הנ"ל מונה את ריב"ז בין החכמים שמינו את תלמידם כל אחד ואחד לבדו, עד שכאו והתקינו שזכות המינוי מסורה רק לנשיא. ומתעוררת התמיהה: הרי ריב"ז עצמו שימש בנשיאות קודם ר' גמליאל השני, כמעט כל החוקרים, בעל ספר יוחסין, סדר הדורות, גריץ קרוכמל, פרנקל, ווייס ועוד, מחליטים שריב"ז היה נשיא הסנהדרין לאחר שנהרג רשב"ג הראשון במלחמה (כמוזכר לעיל). ור"ג השני (ר"ג דיבנה) עלה לנשיאות אחרי מותו של ריב"ז, או שמפאת היותו אחרי החורבן צעיר לימים, לא מינו אותו לנשיא, ורק לאחר שגדל קיבל את הנשיאות מידי ריב"ז (ראה תוספות ביצה כ"ג ע"ב ד"ה תליסר) שמסרה לו ברצונו הטוב והלך לו לברור חיל ויסד לו שם בית מדרש ובי"ד משלו. ולפי זה יכול היה ריב"ז לסמוך לתלמידיו בכח נשיאותו. סברת של חכם אחד שריב"ז סמך לתלמידיו קודם החורבן וקודם תקופת יבנה קשה לי לקבלה מטעמים כרונולוגיים שאין כאן המקום לבררם. ברם יש תשובה לתמיהה זו, לפי האמור למלה לא נחשב ריב"ז מטעם המלכות כנשיא רשמי, ובודאי שנוהר היה מלמלאות פונקציות רשמיות ולהופיע כלפי הו"ץ כנשיא כדי שלא להקניט את שליטי רומא, שאעפ"י שהתייחסו אליו כחסד, מכל מקום לא הגיעה אדיבותם למדרגה כזו שימנוהו נשיא בישראל. נשיאותו היתה מסוג אחר לגמרי, הוא היה ראש הרוחני של כל חכמי ישראל והם הם שהכירו בנשיאותו, כהיותו גדול הדור, אישיות מהורה וקדושה בעלת עבר גדול ועשיר בפעולות רבות לטובת האומה, הגנתה והצלתה מכליון גמור.

נשיאותו של ריב"ז שנוי במחלוקת החוקרים. כידוע יצא ר' יצחק אייזיק הלוי בפולמוס עז וחרוף נגד החוקרים הנ"ל ועשה אותם כמגבבי דברים בלא עיון וחקירה, ולפי דבריו לא היה ריב"ז נשיא מעולם. (ראה דורות הראשונים 1 פרק י"ג). סובר אני כי לא נעלם מעיני בעל דורות הראשונים שגם גדולי הראשונים אחזו בדעה זו שריב"ז הי' נשיא, רש"י במס' ר"ה ל"א ריש ע"ב ותוס' שבת נ"ד ע"ב, וביצה כ"ג ע"א, אלא שכנגדם היה יכול לפטור א"ע בהתנצלות תמימותית: רבותינו הראשונים לא היתה זה מעין מלאכתם. טרודים היו בכירורי ההלכות אשר פתחו לנו שם חלוני רקיע (דוה"ר צד 52). אולם מה יאמר הלוי להסטוריון מובהק כר' שרירא גאון ז"ל אשר גם הוא אחז בדעה זו שריב"ז היה נשיא לפני ר"ג השני. ראה אגרתו הידועה צד 74 ואגרתו השניה צד 123 הוצאת לוין. בודאי שמסורה נאמנה היתה לרש"ג כזה ועדותו נאמנה לנו כמקור ראשוני שאין לפקפק באמיתותו, וסוברני כי הסתייגות ענוותנותית הי' נאותה ביותר לחכם גדול כמו הלוי ז"ל.

ברם אין התואר נשיא כשלעצמו חשוב כ"כ בעצם חקירתנו. למעשה, מבחינת התפקידים שהיו קשורים במשרת הנשיאות, הי' ריב"ז הנשיא הראשון בתקופת יבנה, אחת היא אם הוכר מצד השלטן הרומאי או לא. "הנשיאות" - פירושה ומהותה היא בעיקר שלטון רוחני בשם התורה. לנשיאות זו ראוי הי' ריב"ז מאין כמוהו שהרי הוא נחשב לגדול הדור עוד הרבה קודם לחורבן. על זה מעידים בפה אחד המקורות שבידינו. וראיה נצחית הוא "המכתב־חוזר" הידוע בענין ביעור המעשרות ששלח הנשיא ר' שמעון בן גמליאל לכל ערי ישראל, ובו כתוב: משמעון בן גמליאל ומיוחנן בן זכאי לאחינו שבדרום העליון והתחתון ולשחליל ולשבעת פלחי הדרום שלום, ידוע יהא לכם וכו'". (מדרש תנאים צד 176, הוצ' פרופיסור דוד הופמן). הרי שעוד בחיי הנשיא רשב"ג הראשון נחשב ריב"ז לגדול הדור והשפעתו היתה גדולה כל כך עד שהנשיא חשב לראוי ולמועיל

מסכת

לצרפו בחתימתו על מכתב-חוזר זה. יש סברא האומרת שריב"ז שימש בתור אב"ד ומשנה לרשב"ג הנשיא, וזו היא דעתו של הלוי ז"ל. אולם לא מצינו מקור אחד שהנשיא רגיל היה לצרף את האב"ד עמו בתעודות רשמיות ופומביות. בכלל צריך להבדיל בין הנשיאות הרשמיות שהוכרה מטעם השלטונות העבריים והרומאים כנציגת העם המדברת בשמו, ובין הנשיאות התורנית שהוכרה מצד טובי העם וחכמיו, שלידה נמסר השלטון הרוחני, ההנהגה והדרכה בחיים הלאומיים והצבוריים. שלטון הרשמי ו"ביאת כח הייצוגית" לחוד, ושלטון רוחני ופנימי מושרש בשרשים עמוקים בנשמת האומה, לחוד. הנשיא הרשמי ונציג האומה כלפי חוץ וכלפי פנים הי' רשב"ג. ואולם הוא היה עסוק הרבה בענינים לאומיים-מדיניים וסבך כולו במרד הגדול נגד השלטון הרומאי האכזרי. לעומתו הי' ריב"ז הנשיא הרוחני ששלט בכח תורתו. הבדלה זו לכשנמצא אותה בכל עומק העיון עלולה להוציא אותנו מן המכוכה הגדולה שנסתבכו בה החוקרים מישראל ומאו"ה על יסוד הסתירה שבין מקורות העבריים לבין המקורות החיצוניים על דבר הנשיאות בסנהדרין הגדולה בירושלים. לפי מקורות שלנו שמשו הזוגות ואח"כ הנשיאים מכית הלל לנשיאות הסנהדרין ואילו לפי המקורות האחרים שימש הכהן גדול בתור יושב ראש בישיבות הסנהדרין הגדולה כפי שעולה מספרי יוסיפוס ושאר הספרים החיצוניים.

על יסוד סתירה זו העלה החכם ביכלער בספרו הידוע Das Synedrion in Jerusalem חידוש גדול, שכירושלים נתקיימו במציאות שני מיני סנהדרין. ואחריו החרה החזק הרב יקותיאל יהודה גרינוואלד בספרו "לתולדות הסנהדרין בישראל" מבלי שידע שכבר הקדימו בחקירה זו החכם ביכלר בספרו המקיף חומר עשיר ורב ביותר. אין כאן מעניני להוסיף ולהתעמק בנושא זה שספרות גדולה כבר נוצרה עליו. ותמה אני על שחוקרינו וחכמי האומות מדקדקים יותר מדי ב"שמות" ומחשיכים יתר על המדה את התאורים הרשמיים, ובשביל כך הם הולכים ומסתבכים ומשתרגים מקושי אחד למשנהו.

ונחזור לעניננו. ריב"ז היה מנהיג הדור לכל הדעות, והי' רבם של כל חכמי ישראל, ואף הנשיא ר' גמליאל דיבנה היה תלמידו כמסופר בב"ב דף יוד ע"ב: תניא אמר להן ריב"ז לתלמידו, בני מהו שאמר הכתוב צדקה תרומם גוי אלו ישראל דכתיב וכו' וחסד לאומים חטאת כל צדקה וחסד שעובדי אלילים עושים חטא הוא להם שאין עושים אלא להתיהר בו וכו', נענה ר' נחניה בן הקנה ואמר צדקה תרומם גוי וחסד לישראל ולאומים חטאת. אמר להן ריב"ז לתלמידיו, נראין דברי ר' נחניה בן הקנה מדברי ומדבריהם, לפי שהוא נותן צדקה וחסד לישראל ולע"א חטאת וכו', דתניא אמר להם ריב"ז כשם שהחטאת מכפרת על ישראל, כך צדקה מכפרת על אוה"ע. והשווה לזה מה שאמר ריב"ז לר' יהושע שהלך אחריו וראה ביהמ"ק חרב, בני אל ירע לך יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה, ואיזה זה גמילות חסדים (אבות דר"נ פ"ד). ואף המשנה עדיות פ"ח מ"ג אמר רבן גמליאל קבלנו עדותיכם, אבל מה נעשה שגור רבי יוחנן בן זכאי שלא להושיב בתי דינים על כך וכו', הרי לנו שרבן גמליאל הנשיא ראש הועד הגדול ביבנה שקיבל את עדותיהם של החכמים שנאספו שמה כדי להעיד על הלכות ישנות, קבל את מרותו של רבו הגדול להלכה ולמעשה.

השאלה אם רבן גמליאל נמנה לנשיא אחרי מותו של ריב"ז או ריב"ז פרש מן הנשיאות מרצונו הטוב והלך לו לברור חיל כדי לפנות מקום ליורש הנשיאות החוקי מביתו של הלל, כסברת גריץ ודרנבורג (משא א"י ח"ב), או שלא רצה להצר רגליו של

הרבנות בישראל תפקידה ומכיוונה

הנשיא החדש, וכדי לתת ידיים לתלמידו הלך וקבע את מושבו בעיר ברור חיל - שאלה זו עוד לא נתבררה כהלכה. רש"ג באגרתו אומר על ריב"ז "בתחילה היה בברור חיל ואחר כך הלך ליבנה" (אגרת רב שריא גאון צד 75). אלא שפסקא זו חשודה קצת שהיא חסרה בנוסח הספרדי של אגרת זו. ואפשר שזו היא הוספה מאוחרת של מעתיק אחד שלא נתישבה דעתו בדברי רש"ג על נשיאותו של ריב"ז משום שראה בה סתירה למה שאמרו חז"ל בסנהדרין ל"ב אחרי ר' יוחנן בן זכאי לברור חיל. הלוי ז"ל מוכיח בראיות מכריחות שריב"ז לא מת ביבנה אלא במקום אחר (ראה דורות הראשונים פרק י"ז). ודאי שמעשה אידיאלי כוויתור על הנשיאות לטובת התלמיד מעורר בלבנו רגשי הערצה וכבוד למי שעשה, שהרי אפילו עניו גדול כרבנו הקדוש אמר: "כל מה שיאמר לי אדם אני עושה, חוץ ממה שעשו זקני בתירה לזקני שסלקו א"ע מנשיאות לטובת הלל הנשיא (ירושלמי כתובות פ"ג ה"ג ומובא באגרת רש"ג). אלא שאין מדרך חקירה מדעית לקבוע עובדות היסטוריות עפ"י הרהורי הלב בלבד. וכל הענין הזה טעון חקירה יסודית חדשה. באמת אין אנו רואים שום קושי בדבר, שריב"ז אפילו בתקופת יבנה תקע מושבו הקבוע בברור חיל ויסד לו שם בי"ד ובית מדרש לתורה, כמוהו עשו כמה מחברי הסנהדרין ביבנה שבדרך כלל לא ישבו ישיבת קבע ביבנה אלא ישבו כל אחד בעירו ויסדו להם בתי מדרש ודין, כגון ר' יהושע בפקיעין, ר"א בלוד, ר' עקיבא בבני ברק, ר' חנינא בן תרדיון בסיכני ועוד. רק לפרקים כשהשעה דרשה התועדות כל החכמים לשם הכרעה בהלכות מסופקות או לשם קביעות תקנות חדשות, נתכנסו כולם ליבנה מקום מושבה של הנשיא והסנהדרין יבנה היה המקום הקבוע של הועד, אבל לא מקום מושבם של כל החכמים.

ועכשיו עלינו לחקור מי היה הנשיא שלו מסרו את הזכות לסמוך חכמים מבלי ידיעת הסנהדרין, ומי היה הנשיא שכפוחו שלא לסמוך אלא בנמילת רשות מן הסנהדרין או מן האב"ד (כגירסא של הרמב"ם), ומה גרם להורדת כבודו של הנשיא. שאלה זו אין יכולת לפותרה מן המקורות שבידינו. אנו זקוקים להשערות ולשיקול הדעת עפ"י סקירה במאורעות הזמנים. החכם גריץ סובר כי המאמר "חזרו וחלקו כבוד לבית הזה" מוסב על רבי (גריץ ח"ד הערה כ"ב), שבזמנו הגיעה הנשיאות לפסגת כבודה והשפעתה, הוא היה מכובד ונערץ בעיני שליט רומי וחי בידידות גדולה עם הקיסר מרקוס אורליוס, והוא חשב לתפקידו הראשי לקחת את מינוי החכמים בידו ולהשגיח בעין פקוחה שלא יהא מתמנה מי שאינו ראוי לכך, ויש ידיים להשערה זו שכן מצינו בכמה מקומות בתלמוד סנהדרין ז' ע"ב וירושלמי תענית פ"ד ה"ב, שמינה חכמים על דעת עצמו, וראה מאמרו החשוב של החכם ח.י. בורנשטיין ב"התקופה" (תרע"ט, ספר ד') "משפט הסמיכה וקורותיה", שאף הוא מחזיק בדעה זו ועושה לה סמוכים מכמה מקומות בבבלי וירושלמי. לפי דעת החכם בורנשטיין הי' זה ר' יהודה נשיאה הראשון בן בנו של רבי, או ר' יהודה נשיאה השני נכדו של ר"י נשיאה הראשון שממנו שללו את הזכות להיות מסמין על דעת עצמו בלי נמילת רשות מבי"ד. וזה לפי שקרה כמה פעמים שנתמנו כימיו אנשים שלא היו ראויים לכבוד זה. אנשי בית הנשיא השפיעו על הנשיא, שלא

1. עצם העובדה כי ריב"ז ישב במשך זמן ביבנה לא הוברר עוד. מהמשנה ר"ה פ"ד משנה א' וכן משנה ה' משמע לכאורה שלא ישב שם. אלא שזה וודאי שריב"ז הי' מוסדה של יבנה ודרש להצלחתה ולעלייתה במעלת השלטון הרוחני. ובחירתו ביבנה מתבארת מפני שיבנה היתה מכבר מושב החכמים.

מדעתו, למנות אנשים שהיו רצויים להם בשביל שוחד כסף. תיאור למצב רעוע זה אנו מוצאים בסיפור הנהו דבי נשיאה אוקמי דיינא דלא גמיר וכו' (סנהדרין ז' ע"ב). וכן בירושלמי סוף בכורים באים דברים נמרצים כנגד סמוכים הללו שנתמנו בכסף. משום כך סובר החכם בורנשטיין שמעשים אלו עוררו את חכמי הדור להחליש מעט את השפעתם הנפסדה של אנשי בית הנשיא ולכן חזרו והתקינו שלא יהא הנשיא ממנה אלא מדעת בי"ד. השערה זו יכולה היתה להתקבל על הלב אלא שהמקורות שהביא החכם בורנשטיין אינם מספיקים, ובפרט שיודעים אנו כי משרת אב"ד כבר בטלה אז כמו שהוכיח הלוי.

הרב ח. ד. רגנשבורג במאמרו המוזכר בפרק ב' נוטה מדעה זו (מבלי שהביא ראיות מכריעות נגדה) ובמקומה הוא מציע השערה אחרת, כי הנשיא שאליו מסרו זכות המינוי ה' רשב"ג בנו של ר"ג דיבנה. רגנשבורג סובר כי בשביל טוב טעמו וידיעתו בשפת יונית ה' לחץ בעיני שרי רומא. המקרה בדבר חנניה בן אחיו של ר' יהושע (המובא במס' ברכות ס"ג ע"א ובירושלמי שם) שרצה ליסד ועד בבבל לקביעת חדשים ולעיבור השנים, והנשיא רשב"ג הצליח להחזירו מדעתו, עזר הרבה להרים כבוד הנשיאות בעיני העם. לכן ראינו שבימיו הוקבעה התקנה לחלק לנשיא כבוד יותר מלשאר חכמים שעמדו בראש הסנהדרין, כמובא במס' הוריות י"ג ע"ב. בשביל שהורם כבודו של רשב"ג ע"י המעשה הנ"ל, חלקו לו גם את הכבוד להיות ממנה חכמים שלא מדעת הסנהדרין. אח"כ חלה תמורה גדולה במעמד הנשיא שגרמה להמעטת כבודו והגבלת זכויותיו. זה היה בימי הנשיא ר' גמליאל הרביעי בנו של ר' יהודה נשיאה הראשון. הוא לא היה מגדולי הדור, שאר חברי הסנהדרין עלו עליו בתורה, ולפיכך לא עמד כבר בראש הסנהדרין. הנשיאות והעמידה בראש הסנהדרין נתפלגו בזמנו ונעשו לשתי רשויות. מצב חדש זה גרם לכך ששללו ממנו את הזכות שהיתה מיוחדת לנשיאים קדמים, להסמיך חכמים בלי הסכמתה של הסנהדרין. להשערה זו אני יכול לומר מה שאמרתי להשערת ב', אלא שכנגדה היסוסי מרובים ביותר. קודם כל קשה להאמין דווקא לרשב"ג, שחכמים גדולים כר' מאיר ערערו נגדו העניקו זכות יתירה שלא ניתנה לקודמיו. מטעם זה דוחה החכם בריל במבוא המשנה צד 224 את הסברא שרשב"ג הוא הנשיא שחלקו לו כבוד זה. ושנית, עוד לא הוברר שהמעשה עם ר"ח בן אחיו של ר' יהושע קרה בימי רשב"ג. בעל ספר יוחסין קובע מעשה זה בימי ר' גמליאל דיבנה, גריף ואחריו ווייס בימי רשב"ג בנו, והלוי בדוה"ר ח"א פי"א קובע אותו בזמן "שלפי השמד" קודם שנתמנה רשב"ג לנשיא.

ונראים דברי הלוי מדבריהם, שכן ראיותיו הרבות חזקות כברול ואין להזיזן ממקומן. טענת החכם בורנשטיין נגד הלוי שבירושלמי (סנהדרין פ"א ה"ב ונדרים סוף פ"ו) מפורש שבימי רבי אירע המעשה, כי שם נאמר שלח רבי שלשה איגריין לחנניה בן אחי ר"י, מעוררת הרושם כאילו נעלם דבר זה מהלוי. באמת הוכיח הלוי כי גירסא זו

ז. בורנשטיין מראה גם על פיר"ח לסנהדרין י"ג ע"ב שבו מובא הירושלמי ושם כתוב: שלח רבי. באמת כתוב שם שלח ר', ריש גרידא, וזה ר"ת מרבנן. אגב ראוי להעיר על מה שהוכיח הלוי ז"ל שאין כאן חילופי שמות בין הבבלי והירושלמי. הבבלי מזכיר שמות השלוחים והם ה' ר"י בן כיפר וב"ב של זכרי' בן קבוטל, והירושלמי מדבר מהאנשים שלהם נשלחו האיגרות והם ר' יצחק ור' נתן. חילוף זה כביכול גם לגריף-שפ"ר לדחות את מסורת הבבלי מפני מסורת הירושלמי, וטעות היא בידם.

משובשה וצ"ל: שלחו. החכמים שבא"י שלחו לחנניה. וכלשון הזה נאמר בכבלי ברכות ס"ג ע"א. "כשירד חנניה בן אחי ר"י לגולה הי' מעבר שנים וקובע חדשים בחו"ל. שגרו אחריו שני תלמידי חכמים רבי יוסי בן כיפר וכן בנו של זכריה בן קביטל וכו", שם לא נאמר מי היה השולח, ורק נאמר סתם שגרו, כלומר החכמים שבא"י, כי זה היה אחרי מלחמת ביתר והמהומות שבאו אחרי, הסנהדרין בוטלה לפי שעה, כל החכמים ברחו ונתפזרו לכל רוח, ועדיין לא הוקם רשב"ג לנשיא, ורק לאחר ששבה המנוחה נוסדה הסנהדרין בנשיאות רשב"ג. במצב זה של מהומה ופיזור הסנהדרין וסילוק הנשיאות לפי שעה חשב חנניה שרשאי הוא מצד הדין לעבר שנים בחו"ל. כי לפי דעתו לא נמצאו בזמן הזה בא"י חכמים בקיאים בחכמת העיבור, (ראה בירושלמי שם), ובמקרה זה מותר לעבר בחו"ל (ירושלמי שם: אין מעברין בחול וכו' ביכולין לעבר בא"י וכו'). ולאחר ששאל בעצת ר' יהודה בין בתירה והוא אמר לו שבא"י יש חכמים בקיאים חזר מדעתו ובעצמו הלך, רוכב על סוס, והכריז כי מחויבים להתנהג בקביעות המועדים עפ"י חשבון א"י. ובכן אין לדבר כלל על מרד נגד הנשיא בא"י ועל כוונת חנניה ליסד סנהדרין בכבל כנגד סנהדרין בא"י. כידוע אחז גריץ בדעה זו ואחריו נמשכו כל סופרי ההיסטוריה מישראל ומא"ת. אולם הלוי הוכיח את מעותה בברירות גמורה שאינה מניחה מקום לפקפוק כל שהוא.

חוץ מזה אנו יודעים את אהבת חנניה לא"י וזיקתו אלי' מתוך סיפור המובא בספרי דברים פ' ראה י"ב כ"ט: מעשה בר"י בן בתירה ור' מתיא בן חרש, ור' חנניה בן אחי ר' יהושע שהיו יוצאין לחו"ל והגיעו לפלסום וזכרו את א"י וזקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם, קרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה וישבת בארצם חזרו ובאו למקומם, אמרו ישיבת א"י שקולה כנגד כל מהצוות שבתורה. איש כזה אינו מסוגל לחשוב מחשבות על קיפוח זכות א"י המקובלה מן התורה ומן המסורה בענין קידוש החודש ועיבור השנים. ואילו היה מעשה זה בימי רשב"ג לאחר שנמנה לנשיא לא היה חנניה מזלזל בו ובסנהדרין שלו לומר שאין הוא יודע אם יש בא"י מי שיודע בחשבון העיבור כמותו. וגם שמות החכמים התנאים שהשתתפו במאורע זה (ריב"ב, ר' נתן הכבלי, ר' יוסי בן קיפר), יש בהם משום הוכחה גמורה שמעשה זה אירע קודם רבי וגם קודם שנתמנה רשב"ג לנשיא, שהרי זה היה עוד בזמן שר' נתן חי בכבל ורק לאחר כן בא לא"י ונתמנה לאב"ד תחת נשיאותו של רשב"ג או קודם לכן כפי דעת הלוי. וריב"ב שחנניה שאל בעצתו בודאי שהי' זה הראשון ולא ריב"ב השני שחי בזמן רב ושמואל.

העולה מכל זה שאין לחשוב רשב"ג לנשיא המעודף בזכות מיוחדת למינוי חכמים בשביל שהצליח לנצח את חנניה בן אחי ר"י ובית דינו. לא היה כאן שום נצחון ולא תרועת נצחון מצד העם היושב בציון. אדרבא חנניה הצטער מאוד כשקראו לפניו את הפסוק כי מבבל תצא תורה ודבר ה' מנהר פוקד. והוא חזר ושנה פסוק זה כתיקונו, זאת אומרת שאינו רוצה ח"ו לסלק את א"י מזכותה ויתרון קדושתה, אלא שהאמין בתומתו כי במצבה של א"י והנסיבות השוררים שם מותר לו להתנהג כפי הוראת ההלכה שהתירה את העיבור בחו"ל. ולכסוף חזר גם הוא מדעתו והשתדל בכל כחו לתקן את המעוות.

הרי שהעדפת זכויותיו של הנשיא רשב"ג הוא הענקת חנם שלא בטובתו, כי המעשה לא אירע כלל בימי נשיאותו והוא לא השתתף בו, לא הוא בעצמו ולא ע"י שלוחיו... ואף השערותיו של הרב רגנשבורג להזדהותו של הנשיא המורד מזכותו עם

ר"ג הרביעי אין לה אחיזה כל שהיא במקורות. גריץ ואחריו ר' אהרן היימאן (תולדות תנאים ואמוראים בערכו) מתארים את ר"ג זה כי לא היה גדול לא בתורה ולא בחכמה כאבותיו, וכי בשביל כך לא עמד עוד בראש הסנהדרין וכימיו נתפלו הנשיאות וראשות הסנהדרין לשני מוסדות שונים. אבל נשאלת השאלה: מנין להם דבר זה? דווקא על ר"ג הרביעי ממצטים המקורות לדבר פחות מאשר על הנשיאים אחרים שלאחריו רבי. הוא נזכר רק פעם אחת בירושלמי חלה פ"ז ה"ד, ואילו על בנו ר' יהודה נשיאה השני מדובר בירושלמי הרבה פעמים, כגון הסיפור ריש פרק ב' דסנהדרין שר"י נשיאה זה שלח לאסור את ריש לקיש על דרשתו שדרש נשיא שחטא מלקין אותו בבי"ד של שלשה ור' יוחנן הניעו לשחררו ממקום מחבואו (וראה בתולדות תנאים ואמוראים בערכו שאסף כל החומר המדבר על ר' יהודה נשיאה השני), ומשם עולה כי חכמי זמנו היו גדולים ממנו בתורה והם עמדו בראש הישיבות ולא הוא. ולמה בחר הרב רגנשבורג באב ולא בכז? על ר"ג הרביעי אין לנו יודעים כלום, לא על הייז ולא על מדרגתו בתורה, ולפי דעת הלוי ר"ג זה לא האריך ימים בנשיאותו, ולפיכך לא בא זכרו בספרות התלמודית, אבל האם בשביל כך יצא דינו שימיטו עליו עלבון זה של הורדת כבודו והמעטת זכויותיו? הרי שדברים אלו אינם אלא דברי נביאות. חוץ מזה אני תמה: איך יפרנסו מה שאמר ר' בא בירושלמי כי חזרו והתקינו שאין הנשיא ממנה אלא מדעת בי"ד, או לפי גירסת הרמב"ם לפי אב בי"ד, והרי הבי"ד בוטל כבר אחרי מותו של ר' יהודה נשיאה הראשון אביו של ר' גמליאל הרביעי, ומשרת אב"ד בוטלה כבר בימי רבי כמו שהוכיח הלוי בדורות הראשונים ח"ש צד 48. הא אין לך לומר אלא שהשערה זו פורחת באויר.

אולם אם נפתח השער להשערות שאין להם סמוכין במקורות מוטב לנו לשער השערה שהיא בהתאמה למאורעות הימים והנסיבות ששררו בהם. ולכן הייתי מעדיף לומר - בדרך השערה כמובן - שאותו נשיא שהעדיפוהו לתת לו הזכות להיות ממנה יחידי היה ר"ג השני, ר"ג דיבנה. לר"ג זה היו זכויות גדולות, שהוא היה הנשיא שהחזיר העטרה ליושנה, השיב לנשיאות את זוהרה הקדום, ולא לנשיאות בלבד דאג, אלא חגר שארית כחו להרים את האומה שהושפלה עד עפר, לקומם מחדש את היהדות כולה שנחרבה עם חורבן ירושלים. ר' יוחנן בן זכאי הי' בודאי הראשון שהניח את היסוד לתקופת יבנה וחכמיה והציל את היהדות מכליון גמור. ואולם ר"ג הנשיא הוא שהעלה את יבנה למדרגתה הגבוהה, להיות יורשתה של הסנהדרין הגדולה בירושלים, לכל זכויותיה. ואין מן הצורך להרכות בדברים לכל מי שיודע פרק בהיסטוריה העברית, כי בימיו נעשתה הסנהדרין ביבנה למה שהיתה: שלטון עליון ומרכז הוראה לכל ישראל, בין בארץ ובין בגולה, ואף ההתאבקות הגדולה שנאבק ר"ג עם ר' יהושע בענין קידוש החודש שכיפהו לבוא אליו במקלו ותרמילו ביוה"כ שחל להיות בחשבוננו לא היתה בה אלא משום הגנה על הזכות המסורתית של הנשיא בקביעת החדשים והשנים והמועדות.

יש בין החוקרים, כגון גריץ, ווייס ודומיהם, שרואים בהתאבקות זו של ר"ג ור"י ור' עקיבא מעין מרידה כביכול בנשיאות שלא רצו חכמים האלה להיכפף למרותו של הנשיא בהכרעות ההלכות. ולא כן הדבר: המעשה בקידוש החודש (ראש השנה פ"ב מ"ט) היה בה משם מאבק בעיקר גדול ביהדות, שהרי קידוש החודש וקביעות המועדים נוגע לחיי כל ישראל וסידורם, ואי אפשר הדבר שענין חשוב כזה ימסר לשיקול דעתם והכרעתם של יחידים שאינם מקובלים על כלל האומה. וגדולי החכמים כר' דוסא בן הורכינס ור' עקיבא הודו לו בזה, ואף ר' יהושע נכנע לו ושמע בקולו.